

Òscar Wilde. ‘Camma’, una severa i hedònica correcció estètica de l’ètica plutarquea¹

Pau Gilabert i Barberà²
Universitat de Barcelona

Per a Francisca Moya, Maria Ginart i Enric Monforte

Manquen només uns dies perquè es compleixi el primer centenari de la mort d’Òscar Wilde a París (30-XI-1900)³. Amb un coneixement excel·lent dels autors grecollatins assolit en la seva etapa universitària al Magdalen *College* d’Oxford⁴, fóra estrany que no hagués contret cap deute intel·lectual amb un dels grans educadors “clàssics” del tarannà i la sensibilitat occidentals, encara que només fos per enfrontar-s’hi. En efecte, essent Plutarc la major part de les vegades mestre de seny, dignitat i contenció, mentre que Wilde excel·lia en l’art d’exhortar a la gosadia en qualsevulla àmbit, la correcció dels pressupòsits del primer per part del segon sembla garantida. Heus aquí -al meu entendre i tot esperant poder-ho demostrar o, si més no, fonamentar-ne la versemblança- un exemple notable: el poema ‘Camma’, un més dels de temàtica o paternitat clàssica. Diu així:

Com qui, parant esment en una urna grega,
examina les belles formes que alguna mà àtica hi deixà gravades
-déu amb esvelta deessa, jove formós amb donzella-
i, atesa llur bellesa, refusa desviar l’esguard
i enfrontar-se amb la realitat nua, ¿no he d’aspirar jo
a una lluna secreta d’èxtasi indolent, quan, al bell mig del santuari d’Àrtemis

¹ Aquest article fou publicat en anglès a les *Actas del VII Simposio Internacional de la Sociedad Española de Plutarquistas*. Mallorca, 2000, pp. 305-14.

² Professor titular del Departament de Filologia Grega de la Universitat de Barcelona, Gran Via de les Corts Catalanes 585, 08007 Barcelona. Telèfon: 934035996; fax: 934039092; e-mail: pgilabert@ub.edu; pàgina web personal: www.paugilabertbarbera.com

³ Per a una aproximació general a Òscar Wilde i la seva obra, vegeu per exemple: *The Cambridge Companion to Oscar Wilde*, Cambridge, 1997 i BECKSON, K. E., *The Oscar Wilde Encyclopedia*, New York, 1998. Quant a la bibliografia: MIKOLYZK, T., *Oscar Wilde: an annotated bibliography*, London, 1993; MIKHAIL, E. H., *Oscar Wilde: an annotated bibliography of criticism*, London, 1978 i MILLIARD, C., *Bibliography of Oscar Wilde*, London, 1967. Pel que fa a la biografia: ELLMANN, R., *Oscar Wilde*, London, 1984; HOLLAND, M., *The Wilde Album*, London, 1997; MORLEY, S., *Oscar Wilde*, London, 1997; CALLOWAY, S., *The exquisite life of Oscar Wilde*, London, 1997; SAWERS, G. A., *A ladder for Mr. Oscar Wilde*, Reading, 1997; COAKLEY, D., *Oscar Wilde: the importance of being Irish*, Dublin, 1994; KNOX, M., *Oscar Wilde: a long and lovely suicide*, New Haven & London, 1994 i GASPARETTO, P. F., *Oscar Wilde: l’importanza di essere diverso*, Milano, 1981. Respecte de la crítica i interpretació de la seva obra: BASHFORD, B., *Oscar Wilde: the critic as humanist*, London, 1999; MAHAFFEY, V., *States of desire; Wilde, Yeats, Joyce and the Irish experiment*, Oxford, 1998; NELSON, W., *The creative 1890s: essays on W. E. Henley, Arthur Symons, Oscar Wilde*, New Haven & London, 1998; VARTY, A., *A preface to Oscar Wilde*, London, 1998; *Oscar Wilde: the critical heritage*, London, 1997; GILLESPIE, M., *Oscar Wilde and the poetics of ambiguity*, Gainsville, 1996; GENTZ, R., *Das erzählische Werk Oscar Wildes*, Frankfurt, 1995; SCHMIDGALL, G., *The stranger Wilde: interpreting Oscar*, London, 1994; *Rediscovering Oscar Wilde. Princess Grace Irish Library Series*, 8, 1994; SMALL, I., *Oscar Wilde revalued: an essay on new materials & methods of research*, Greensboro, 1993; MILLER, R. K., *Oscar Wilde*, New York, 1992; *Critical essays on Oscar Wilde*, New York & Oxford, 1991; RABY, P., *Oscar Wilde*, Cambridge 1988 i NASSAAR, C., *Into the demon universe: a literary exploration of Oscar Wilde*, New Haven & London, 1974.

⁴ I també a Portora. Tanmateix, crec innecessari fer-ne una relació. Per a tot allò relacionat amb la seva formació acadèmica, consulti’s per exemple, l’excel·lent biografia de R. Ellmann.

et veig dempeus, amb un cos d'antigues formes, i augusta?
 I, tanmateix, crec que preferiria veure't fer el paper
 d'aquella serpent del vell Nil, l'encís de la qual
 seduïa els emperadors. Vine, gran Egipte, fes estremir
 el nostre teatre amb els teus espectacles mímicis! O, millor dit,
 n'estic sadoll, de passions irreals; fes
 del món el teu Actium i, de mi, el teu Antoni!⁵
*As one who poring on a Grecian urn
 Scans the fair shapes some Attic hand hath made,
 God with slim goddess, goodly man with maid,
 And for their beauty's sake is loth to turn
 And face the obvious day, must I not yearn
 For many a secret moon of indolent bliss,
 When in the midmost shrine of Artemis
 I see thee standing, antique-limbed, and stern?
 And yet –methinks I'd rather see thee play
 That serpent of old Nile, whose witchery
 Made Emperors drunken, –come, great Egypt, shake
 Our stage with all thy mimic pageants, make
 The world thine Actium, me thine Antony!*

Qui és aquesta augusta i venerable Camma relacionada amb la deessa Àrtemis? Doncs bé, és Plutarc –i només ell- qui ens en parla allí on certament ho pot fer de ple dret, és a dir, a *Les virtuts de les dones* (*Mulierum Virtutes*, cap. XX, 257 F- 258 C), i allí on el relat d'un coratge excepcional fruit de fermes conviccions ha d'avergonyar forçosament tots aquells qui pretenen que *éros* i *phília* són patrimoni exclusiu d'homes –mascles- amistançats, ço és, *L'Eròtic* (*Amatorius*, cap. XXII, 768 B-D), consagrat, com es ben sabut, a l'acarament dels amors pederàstic i conjugal. Tant en un lloc com en l'altre, Camma esdevé el paradigma emblemàtic de la fidelitat duta fins a les últimes conseqüències, assassinat inclòs –o potser fóra millor dir “ajusticiament”-, encara que, qui la posa a prova, ho faci apel·lant al guiatge i empara d'un amor fora mida que ell creu permissiu amb la contravenció de les lleis del decòrum. Llegim-ho, doncs, en aquesta darrera versió:

‘I, certament, malgrat ser molts els exemples amb què vosaltres, compatriotes i seguidors seus, compteu, fóra injust de no mencionar el cas de la gàlata Camma. Aquesta era una dona d'una bellesa extraordinària casada amb el tetrarca Sínat. Però heus aquí que Sínorix, el més poderós dels gàlates, se n' enamorà i fins i tot n'occí el marit, puix que mai no pogué forçar-la ni seduir-la mentre aquell vivia. Camma trobà aleshores refugi i consol a la seva aflicció consagrant-se a Àrtemis, ja que les dones de la seva família n'havien tingut cura des de sempre. La major part del temps, el passava al temple de la deessa i no rebia ningú, tot i estar molt sol·licitada per reis i poderosos. Amb tot, Sínorix tingué la gosadia de proposar-li matrimoni i ella no només no el rebutjà, sinó que ni tan sols li retragué aquell crim anterior, com si comprenguéss que el seu únic delictes havia estat estimar-la i desitjar-la. Així, doncs, Sínorix es presentà confiat i la demanà en matrimoni. Camma li sortí a l'encontre, el saludà amb la mà dreta, i, després de dur-lo al peu de l'altar de la deessa, hi vessà part del contingut d'una copa d'hidromel, pel que sembla enverinada. Tot seguit, ella mateixa en begué aproximadament la meitat i en donà la resta al gàlata. Quan veié que també ell n'havia begut, llançà un crit de triomf i, tot pronunciant

⁵ La traducció és meua segons l'edició de la Oxford University Press, any 2000.

el nom de Sínat, digué: “Ha estat perquè esperava aquest dia que he suportat viure sense tu, estimat espòs, i que he reprimat el meu dolor. Però ara ja pots alegrar-te i prendre’m de bell nou, puix que he castigat en nom teu el més pervers dels homes, amb qui de bon grat he compartit la mort com de bon grat vaig compartir amb tu la vida”. Tragueren, doncs, Sínorix del temple en la llitera i, poc després, morí. De Camma, en canvi, es diu que visqué encara un dia i una nit i que morí amb coratge i serenor’ (Αφθονίας δὲ παραδειγμάτων οὐσης πρὸς γ’ ὑμᾶς τοὺς ὁμοχώρους τοῦ θεοῦ καὶ θιασώτας, ὅμως τὸ περὶ Κάμμαν οὐκ ἄξιόν ἐστι τὴν Γαλατικὴν παρελθεῖν. Ταύτης γὰρ ἐκπρεπεστάτης τὴν ὄψιν γενομένης, Σινάτω δὲ τῷ τετράρχῃ γαμηθείσης, Σινόριξ ἐρασθεῖς δυνατώτατος Γαλατῶν ἀπέκτεινε τὸν Σινάτον, ὡς οὔτε βιάσασθαι δυνάμενος οὔτε πείσαι τὴν ἄνθρωπον ἐκείνου ζῶντος. Ἦν δὲ τῇ Κάμμῃ καταφυγὴ καὶ παραμυθία τοῦ πάθους ἱερωσύνη πατρῶος Ἀρτέμιδος· καὶ τὰ πολλὰ παρὰ τῇ θεῷ διέτριβεν, οὐδένα προσιεμένη, μνωμένων πολλῶν βασιλέων καὶ δυναστῶν αὐτήν· τοῦ μέντοι Σινόριγος τολμήσαντος ἐντυχεῖν περὶ γάμου, τὴν πείραν οὐκ ἔφυγεν οὐδ’ ἐμέμψατο περὶ τῶν γεγονότων, ὡς δι’ εὐνοίαν αὐτῆς καὶ πόθον οὐκ ἄλλη τινὶ μοχθηρία προαχθέντος τοῦ Σινόριγος. Ἦκεν οὖν πιστεύσας ἐκεῖνος καὶ ἤτει τὸν γάμον· ἢ δ’ ἀπήντησε καὶ δεξιωσαμένη καὶ προσαγαγοῦσα τῷ βωμῷ τῆς θεᾶς ἔσπεισεν ἐκ φιάλης μελλίκρατον, ὡς ἔοικε, πεφαρμακωμένον· εἶθ’ ὅσον ἥμισυ μέρος αὐτῆ προεκπιοῦσα παρέδωκε τῷ Γαλάτῃ το λοιπόν· ὡς δ’ εἶδεν ἐκπεπωκότα, λαμπρὸν ἀνωλόλυξε καὶ φθεγξαμένη τοῦνομα τοῦ τεθνεῶτος: “Ταύτην” εἶπεν “Ἐγὼ τὴν ἡμέραν, ᾧ φίλτατ’ ἄνερ, προσμένουσα σοῦ χωρὶς ἔζων ἀνιαρῶς· νῦν δὲ κόμισαί με χαίρων· ἡμυνάμην γὰρ ὑπὲρ σοῦ τὸν κάκιστον ἀνθρώπων, σοὶ μὲν βίου, τούτῳ δὲ θανάτου κοινωνὸς ἠδέως γενομένη.” Ὁ μὲν οὖν Σινόριξ ἐν φορείῳ κομίζόμενος μετὰ μικρὸν ἐτελεύτησεν, ἢ δὲ Κάμμα τὴν ἡμέραν ἐπιβίωσασα καὶ τὴν νύκτα λέγεται μάλ’ εὐθαρσῶς καὶ ἰλαρῶς ἀποθανεῖν.” -la traducció és meva seguint l’edició de R. Flacelière. *Plutarque. Dialogue sur L’Amour*. Paris: *Les Belles Lettres*, 1980)⁶.

⁶ Cf. amb la versió de *Sobre la virtut de les dones (Mulierum virtutes 257E- 258C)* (la traducció és meva seguint l’edició de la Loeb Classical Library (Frank Cole Babbitt). London: William Heinemann Ltd.; Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1968: ‘A Galàcia hi havia Sínat i Sínorix, els tetrarques més poderosos, emparentats familiarment. Dels dos, Sínat s’havia casat amb una donzella anomenada Camma, que es feia mirar per la bellesa del seu cos i per la seva joventut, però que era més admirada encara per raó de la seva virtut, puix que no només era prudent i fidel al marit, sinó també intel·ligent, benvolent i, sobretot, estimada pels seus inferiors donada la seva benvolença i compassió. De tota manera, el fet de ser sacerdotessa d’Àrtemis, que els Gàlates veneren molt, li atorgava encara més distinció, així com el fet de poder-la contemplar, abillada sempre magníficament, en processons i sacrificis. Sínorix, doncs, se n’ enamorà i, com que mai no pogué persuadir-la ni forçar-la en vida del marit, maquinà quelcom de terrible. En efecte, matà Sínat amb engany i, no havent deixat passar gaire temps, començà a pretendre Camma, que passava força temps al temple suportant l’actitud llicenciosa de Sínorix no pas lamentant-se i abatent-se, sinó amb l’ànima desperta tot esperant el moment oportú. Ell insistia, però, en les seves peticions i no semblava anar pas mancat d’arguments respectables, per tal com, en tota la resta, s’havia mostrat millor que Sínat, havent-lo mort per amor a Camma i no pas per cap altra raïnesa. De primer, les negatives de Camma no foren excessivament dures i, després, a poc a poc semblava ablanir-se. En efecte, parents i amics començaren a pressionar-la basant-se en les atencions i gentileses que Sínorix, extremament poderós, li dispensava, i intentaren persuadir-la i forçar-la. Finalment, cedí i ordenà que el fessin venir per tal que el consentiment i el compromís comptessin amb el testimoni de la deessa. Tan bon punt arribà, el rebé amablement i, tot duent-lo al peu de l’altar, hi vessà part del contingut d’una pàtera, ella mateixa en begué i ordenà que ell se l’acabés. Era un beuratge emmetzinat de llet i mel. Quan veié que se l’havia begut, llançà exultant un crit de joia i, tot prostrant-se davant la deessa, digué: ‘Oh divinitat, tu que reps tants honors, sigues testimoni que ha estat esperant

Ja ho veiem, doncs: els deures de la virtut anteposats a qualsevulla apetit d'origen fosc; l'ésser estimat i lliurement escollit anteposat als avantatges que aquell que posseeix un poder superior podria oferir-li -o, el que fóra el mateix, fidelitat en front de seducció adúltera-; reclusió i honors retuts a la verge Àrtemis, i pas barrat a les exigències d'Àfrodita; astúcia i simulació a l'espera d'una venjança justa i, finalment, autoimmolació heroica i orgullosa; en suma, un referent òptim en qui emmirallar-se, si més no per als qui aspiren a deixar un llegat indeleble d'honradesa i coherència. Aviat ens adonem, però, que aquesta urna grega particular de Wilde i sobre la qual, com abans John Keats, també ell sap descobrir-hi belles imatges d'una Antiguitat idealitzada, li desvetlla reaccions airades contra el nefast anorreament del desig i la passió, justament aquell que, fonamentat si més no en directrius platòniques i estoiques, seduïa Plutarc en un grau no pas menyspreable⁷.

Essent Wilde contemplador entusiasta d'obres d'art àtiques i admirador concupiscent dels cossos de déus, deesses, joves i donzelles amb què han embellit la vida -fins al punt, a més, de voler fixar-hi els ulls per no veure mai més una realitat que ja ha esdevingut grollera i inassumible-, la sola presència de la bellíssima Camma el duu a reclamar drets irrenunciables. Ell coneix bé el càstig que Sínox pagà molts segles abans per una *hýbris* semblant a la seva i

aquest dia que he continuat vivint després de la mort de Sínox, sense treure cap profit de la vida durant tant de temps que no fos l'esperança de rebre justícia; ara que la tinc, doncs, baixo a l'Hades amb el meu marit'. En sentir aquestes paraules i adonar-se que el fàrmac ja feia efecte i li traspalsava el cos, el gálata pujà a un carro amb l'ànim de continuar movent-se, però immediatament en caigué i, traslladat a una llitera, morí al vespre. Camma, en canvi, visqué encara tota la nit i, un cop va saber que Sínox havia mort, morí al seu torn coratjosa i feliç' (Ἦσαν ἐν Γαλατία δυνατώτατοι τῶν τετραρχῶν καὶ τι καὶ κατὰ γένος προσήκοντες ἀλλήλοις Σινᾶτος τε καὶ Σινόριξ· ὧν ὁ Σινᾶτος γυναῖκα παρθένον ἔσχε Κάμμιν ὄνομα, περίβλεπτον μὲν ἰδέα, σώματος καὶ ὥρα, θαυματοζομένην δὲ μᾶλλον δι' ἀρετὴν· οὐ γὰρ μόνον σώφρων καὶ φίλανδρος, ἀλλὰ καὶ συνετὴ καὶ μεγαλόφρων καὶ ποθεινὴ τοῖς ὑπηκόοις ἦν διαφερόντως ὑπ' εὐμενείας καὶ χρηστότητος· ἐπιφανεστέραν δ' αὐτὴν ἐποίει καὶ τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἰέρειαν εἶναι, ἦν μάλιστα Γαλαταὶ σέβουσι, περὶ τε πομπὰς αἰεὶ καὶ θυσίας κεκοσμημένην ὀραῖσθαι μεγαλοπρεπῶς. Ἐρασθεὶς οὖν Σινόριξ, καὶ μήτε πείσαι μήτε βιάσασθαι ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς δυνατὸς ὧν, ἔργον εἰργάσατο δεινόν· ἀπέκτεινε γὰρ δόλω τὸν Σινᾶτον, καὶ χρόνον οὐ πολὺν διαλιπὼν ἐμνάτο τὴν Κάμμιν ἐν τῷ ἱερῷ ποιουμένην διατριβάς καὶ φέρουσαν οὐκ οἰκτρῶς καὶ ταπεινῶς ἀλλὰ θυμῷ νοῦν ἔχοντι καὶ καιρὸν περιμένοντι τὴν τοῦ Σινόριγος παρανομίαν. ὁ δὲ λιπαρῆς ἦν περὶ τὰς δεήσεις, καὶ λόγων ἐδόκει μὴ παντάπασιν ἀπορεῖν εὐπρέπειαν ἐχόντων, ὡς τὰ μὲν ἄλλα Σινάτου βελτίονα παρεσχικῶς ἑαυτὸν ἀνελῶν δ' ἐκεῖνον ἔρωτι τῆς Κάμμης μὴ δι' ἑτέραν τινὰ πονηρίαν. ἦσαν οὖν τὸ πρῶτον ἀρνήσεις οὐκ ἄγαν ἀπηνεῖς τῆς γυναικός, εἶτα κατὰ μικρὸν ἐδόκει μαλάττεσθαι· καὶ γὰρ οἰκεῖοι καὶ φίλοι προσέκειντο θεπαπεία καὶ χάριτι τοῦ Σινόριγος μέγιστον δυναμένου, πείθοντες αὐτὴν καὶ καταβιαζόμενοι· τέλος δὲ συνεχῶρει καὶ μετεπέμπετο πρὸς ἑαυτὴν ἐκεῖνον, ὡς παρὰ τῆ θεῶ τῆς συναινέσεως καὶ καταπιστώσεως γενησομένης. ἐλθόντα δὲ δεξαμένη κατέσπεισεν ἐκ φιάλης, καὶ το μὲν ἐξέπιεν αὐτὴ τὸ δ' ἐκεῖνον ἐκέλευσεν· ἦν δὲ πεφαρμαγμένον μελίκρατον. ὡς δ' εἶδε πεπωκότα, λαμπρὸν ἀνωλόλυξε καὶ τὴν θεὸν προσκυνήσασα, " μαρτύρομαί σε," εἶπεν, " ὦ πολιτίμητε δαῖμον, ὅτι ταύτης ἔνεκα τῆς ἡμέρας ἐπέζησα τῷ Σινάτου φόνῳ, χρόνον τοσοῦτον οὐδὲν ἀπολαύουσα τοῦ βίου χρηστὸν ἀλλ' ἢ τὴν ἐλπίδα τῆς δίκης, ἦν ἔξουσα καταβαίνω πρὸς τὸν ἐμὸν ἄνδρα. σοὶ δ', ὦ πάντων ἀνοσιώτατε ἀνθρώπων, τάφον ἀντὶ θαλάμου καὶ γάμου παρασκευαζέτωσαν οἱ προσήκοντες." Ταῦτα δ' ἀκούσας ὁ Γαλάτης καὶ τοῦ φαρμάκου δρῶντος ἦδη καὶ διακινουῦντος τὸ σῶμα συναισθόμενος ἐπέβη μὲν ὀχήματος ὡς σάλῳ καὶ τιναγμῷ χρησόμενος, ἐξέστη δὲ παραχρηῖα καὶ μεταβάς εἰς φορεῖον ἐσπέρας ἀπέθανεν. ἡ δὲ Κάμμα διενεγκοῦσα τὴν νύκτα καὶ πυθομένη τέλος ἔχειν ἐκεῖνον, εὐθύμως καὶ ἰλαρῶς κατέστρεψεν).

⁷ Quant al llegat estoic en l'obra de Plutarc, vegeu per exemple: BABUT, D., *Plutarque et le Stoïcisme*, Paris, 1969 i GILABERT, P., *L'Eròtic (Erotikós). Diàleg filosòfic sobre Eros o la confrontació dels amors pederàstic i conjugal*, Barcelona, 1999 (estudi preliminar). I, pel que fa a l'herència platònica, tingueu present, per exemple, les *Actas del V Congreso Internacional de la I. P. S.*, 1999.

coneix també la sacralitat d'un marc físic, el santuari d'Àrtemis, que converteix en sacrilegi qualsevol gosadia. Però per a Wilde no hi pot haver límits al desig, i per descomptat els bandeja del seu horitzó en ubicar-se en l'àmbit de la ficció poètica. Camma, a despit de la seva fidelitat arquetípica –i qui sap si fins i tot “gràcies” a ella-, majestuosa com és, amb un cos d'antigues formes i una bellesa incommensurable, el duu “lògicament” –des d'una positura hedònica, és clar- a cobejar una nit d'èxtasi inoblidable.

Per bé que poèticament, Wilde ha aixecat, doncs, acta notarial d'un credo personal prou sacríleg i iconoclasta per dispensar-lo de respectar recintes sagrats o personatges intocables. Doncs bé, ‘Càrmides’, un altre dels poemes més vitalistes de Wilde, fóra la prova fefaent que, per a ell, cal que la passió prevalgui per davant de qualsevulla paràlisi causada per un temor d'índole religiosa. En efecte, aquell temerari i sensual jove grec, que tornava a casa des de Sicília, fondeja en una petita platja, prop de Corint, i s'apressa a entrar furtivament en el temple de Pal·las Atena. El sacerdot ha apagat la llum de les làmpades i el guardià ha tancat ja les portes de bronze. Amb prou feines pot respirar, tot i que la passió el domina, davant la perspectiva de violar aquella castedat cruel. Li acaricia el coll, li descorda la cuirassa, deixa la sina al descobert i li puja el pèplum fins a la cintura tot accedint al més secret dels misteris. El poeta adverteix que aquesta història no és apta per als qui ignoren el pecat dels amants, i certament tot el gaudi assolit pels ulls, llavis, braços i el cos sencer d'un Càrmides totalment lliurat a una passió sacrílega sembla pensat per a escarn de purs o, duent-ho al nostre terreny, de Camma i tots els exemples de temperància biocida.

D'altra banda, paga la pena d'assenyalar que aquest relat s'assembla sospitosament al que apareix en *Els Amors* del pseudo-Llucià⁸ i que té com a protagonista principal una estàtua praxiteliana d'Àfrodita, sobre una de les cuixes de la qual aparegué un dia una taca negra fruit de d'un òscul impetuós, tan llarg com una nit, d'un altre jove apassionat i no menys sacríleg. I ho dic perquè tal vegada no és casual que el model preferit per l'hedònic Wilde, de les dues obres clàssiques més similars dedicades a l'acarament dels amors pederàstic i conjugal, pertanyi a la del pseudo-Llucià on la balança no sap cap on inclinar-se, mentre que en *L'Eròtic* de Plutarc – que, recordem-ho, és una de les dues fonts de la història de Camma-, l'amor, la fidelitat, la pau i l'assossec matrimonials reben tota mena de benediccions.

Al meu entendre, importa poc que, com Sínorix, aquests dos herois de quelcom semblant a una creuada pagana antivirtut, expiïn finalment el seu delicte morint en el mar, el darrer precipitant-se des d'un penya-segat i el primer essent vençut per la força d'unes ones tan gegantines com la còlera de la ultratjada Atena. I encara deu importar menys que el Plutarc filomatrimonial de *L'Eròtic* continuï essent fidel al platonisme més clàssic, amb el qual Wilde contrau tot all llarg de la seva vida personal i literària un deute tan considerable. Ell sembla defensar, en efecte, la transcendència del mateix acompliment del desig fins al punt de menystenir les conseqüències ulteriors, i sap molt bé, a més, que el platonisme que tant el sedueix, l'eròtic, evolucionà des d'aquella desinhibida exaltació de la bellesa física d'*El Càrmides* fins al refús socràtic del cos d'Alcibiades del final d'*El Simposi*.

Pocs textos hi deu haver que explicitin tant l'apologia del plaer com *The Picture of Dorian Gray* d'Òscar Wilde –oblidem de moment el tràgic i “antiestètic” final del protagonista principal-, i que en raonin la conveniència del conreu des de pressupòsits i imatges tan hel·lèniques. Mestre i alumne, adult i jove, transsumptes victorians –salvant totes les distàncies que calgui- d'aquells *erastai* i *erómenoi* antics, ens lleguen una crida de tons ben aguts en favor de la llibertat que venç atàviques pors. Lord Henry Wotton s'expressa, per exemple, en els termes següents: “Crec que si un home visqués la vida a fons, plenament, si donés forma a cada

⁸ Capítols 15 i 16.

sentiment, expressió a cada idea, i fes realitat cada somni ... el món guanyaria un nou impuls tan gran d'alegria que oblidaríem tots els mals del medievalisme i tornaríem a l'ideal hel·lènic”⁹.

Per tant, no hi ha dubte que, per a aquest aristòcrata *bon vivant*, el secret d'una vida feliç o, potser millor, d'una nova i benaurada era rau en l'assumpció definitiva de la nacionalitat cultural hel·lènica –tan ajornada a Anglaterra, on el gòtic continua fent “estralls”-, l'única que, avesada a infondre alegria, mereix la nostra adhesió incondicional. Enrere quedaria, i per sempre més, aquell medieval i castrant *memento mori*, de manera que la contemporaneïtat s'aixecaria al seu torn i de manera definitiva sobre fonaments de vida i llum i no pas sobre mort, tristesa i foscor. Dorian Gray, tanmateix i per decisió sobirana de Wilde, superarà el mestre en ser descrit d'aquesta manera:

‘El culte dels sentits s’ha denigrat sovint... ja que els homes senten un terror natural... per les sensacions i les passions que semblen més fortes que ells... Però a Dorian Gray li feia l’efecte que no s’havia entès mai l’autèntica naturalesa dels sentits... perquè el món havia intentat sotmetre’ls per mitjà del dejuni o matar-los per mitjà del dolor... Si, tal com havia profetitzat Lord Henry, hi hauria un nou hedonisme que recrearia la vida, i la salvaria del puritanisme sever... Sens dubte comptaria amb el servei de l’intel·lecte, però mai no acceptaria cap teoria o sistema que impliqués el sacrifici de qualsevol tipus d’experiència apassionada. De fet, el seu objectiu seria l’experiència en si mateixa... N’hi ha pocs de nosaltres que alguna vegada no s’hagin despertat abans de l’alba, o bé després d’una d’aquelles nits sense somnis que gairebé ens fan enamorar de la mort, o bé d’una d’aquelles nits d’horror i alegria deforme, quan per les cambres del cervell passen fantasmes més terribles que la mateixa realitat, dotats de la vida intensa que s’amaga en tots els grotescs, i que confereix a l’art gòtic la seva permanent vitalitat, ja que és possible imaginar que aquest art és sobretot l’art dels que tenen una ment que s’ha vist torbada per la malaltia del somieig. Lentament uns dits blancs travessen les cortines... Ombres mudes, de formes negres i fantàstiques, es desplacen als racons de l’habitació... A fora se sent el moviment dels ocells entre les fulles, o el so dels homes que van a treballar, o el sospir i el ploriqueig del vent que baixa de les muntanyes... i tanmateix ha de fer sortir el son de la seva caverna morada. S’alcen, un rere l’altre, els vels de prima gasa fosca, i de mica en mica les coses recuperen la forma i el color, o observem com l’alba recrea el vell dibuix del món... De les ombres irreals de la nit en torna la vida real que coneixíem... un món en què el passat no tingui lloc... o que almenys no sobrevisqui en cap forma conscient d’obligació o penediment’¹⁰.

⁹ P. 34, en traducció de Larios (Barcelona: Quaderns Crema, 1998): ‘I believe that if one man were to live out his life fully and completely, were to give form to every feeling, expression to every thought, really to every dream –I believe that the world would gain such a fresh impulse of joy that we should forget all the maladies of medievalism, and return to the Hellenic ideal’ (p, 23 Penguin Classics, 1985).

¹⁰ Pp. 193-5, Larios: ‘The worship of the senses has often, and with much justice, been decried, men feeling a natural instinct of terror about passions and sensations that seem stronger than themselves... But it appeared to Dorian Gray that the true nature of the senses had remained savage and animal merely because the world had sought to starve them into submission or to kill them by pain... Yes: there was to be, as Lord Henry had prophesied, a new Hedonism that was to recreate life, and to save it from that harsh, uncomely puritanism that is having, in our own day... It was to have its service of the intellect, certainly; yet, it was never to accept any theory or system that would involve the sacrifice of any mode of passionate experience. Its aim, indeed, was to be experience itself... There are few of us who have not sometimes wakened before dawn, either after one of these dreamless nights that make us almost enamoured of death, or one of those nights of horror and misshapen joy, when through the chambers of the brain sweep phantoms more terrible than reality itself, and instinct with that vivid life that lurks in all grotesques, and that lends to Gothic art in its enduring vitality, this art being, one might fancy, especially the art of those whose minds have been troubled with the malady of reverie. Gradually white fingers

Encara que no sabéssim, i aquest no és el cas, que Sibyl Vane “no coneixia res més que fantasmes” i que es pensava “que eren reals” fins que va aparèixer Dorian i alliberà la seva ànima de la “presó”¹¹, fóra impossible de no endevinar la referència implícita a la imatge platònica de la caverna del llibre VIIè de *La República* de Plató (514a-517d). L’Edat Mitjana sembla perpetuar-se a Anglaterra en el gòtic –neogòtic, en realitat- i és abrandat el debat entre els qui el defensen com a definidor de l’essència nacional britànica i els qui, per contra, opten agosaradament per abraçar Hèl·las¹². Wilde –és impossible pensar el contrari- pertany al segon bàndol, i no hi fa res que, uns moments abans i per via analògica, el veiéssim arribar –només literàriament- a la foscor medieval tot parlant de somnis terribles, medievals per tant, de nits no menys terribles i també medievals –qui sap si tota una vida o segles d’història de tot un poble? El dormitori -o més exactament el nostre cervell- esdevé aleshores la nostra caverna, i tant en un com en l’altre hi senyoregen ombres negres i fantàstiques promptes a infondre’ns alguna malaltia.

Aquest cop, però, no caldrà imaginar els humans alliberats per mà humana i duts generosament a la llum, com succeïa amb aquell presoner de la imatge de la caverna a qui costaria que els seus antics companys creguessin si baixava a rescatar-los¹³. En efecte, en el cas que ens ocupa i gràcies al món i a la Natura que els embolcalla-acarona, és a dir, gràcies al do inestimable dels sentits, els humans se sentiran vius de bell nou i recordaran-recobriran –*l’anàmnesi*- allò que caldria que no oblidessin mai: la vida feta presència eterna per si mateixa i en si mateixa. Ocells, fulles, vent de muntanya i homes que van a treballar, i no pas obligacions i penediments sorgits de negres abismes, conviden a un viatge existencial horitzontal, que s’oposa, i molt, a l’ascens metafísic inherent a la literal i ortodoxa interpretació de la imatge. Els vel·s de gasa fosca que s’alcen, i el món que de mica en mica tornem a contemplar, no són esglaons de l’escala platònica vers un cim que depassa la materialitat, cosa que sí s’esdevé a Plató a propòsit de les imatges reflectides en l’aigua i la llum nocturna, o dels estels clavats en la volta celestial, tots ells avantsala del sol i el sol avantsala al seu torn d’una Llum vertadera i eterna¹⁴.

Plató té imatges colossals dignes de ser imitades, però no té pas la raó; ni la té ell ni el platonisme secular del qual Plutarc participa en un grau variable segons l’avaluador. Si més no en *L’Eròtic*, tanmateix, bé que és fàcil imaginar Camma gaudint de la lícita unió sexual amb el marit, és obvi que es branda el seu exemple –ja em perdonareu l’anacronisme- com a *Malleus Maleficorum* d’aleshores. Wilde no ha passat encara per l’experiència de la seva relació amb Lord Alfred Douglas –i que en molts moments esdevingué un calvari¹⁵-, ni molt menys pels

creep through the curtains, and they appear to tremble. In black fantastic shapes, dumb shadows crawl into the corners of the room, and crouch there. Outside, there is the stirring of birds among the leaves, or the sound of men going forth to their work, or the sigh and sob of the wind coming down from the hills... and yet must needs call forth sleep from her purple cave. Veil after veil of thin dusky gauze is lifted, and by degrees the forms and colours of things are restored to them, and we watch the dawn remaking the world in its antique pattern... Out of the unreal shadows of the night comes back the real life that we had left off... a world in which the past would have little or no place, or survive, at any rate, in no conscious form of obligation or regret? –pp. 144-6 Penguin Classics, 1985).

¹¹ Les tres citacions corresponen a la pàgina 130 de la traducció de Larios.

¹² Per a una aproximació general a aquest tema, vegeu per exemple: GILABERT; P., “Medievalismo versus Helenismo en la Inglaterra Victoriano-Eduardina. *A Room with a View* de E. M. Forster como ejemplo”. *Actas del Congreso Nacional de la Sociedad Española de Estudios Clásicos* (Alcalá de Henares 1999). Madrid, 2001, pp. 445-483

¹³ Pl. R. 516 c-d.

¹⁴ *Ibidem*, 516 a-c.

¹⁵ Respecte del “queer” Wilde, vegeu per exemple: PEARCE, J., *The unmasking of Oscar Wilde*, London, 2000; FRYER, J., *André & Oscar Wilde, Beardsley, Beerbohm*, Bologna, 1999; O’CONNOR, S., *Straight acting: popular gay drama from Wilde to Rattigan*, London, 1998; HARE, D., *The Judas kiss*, London, 1998; SINFIELS, A., *The Wilde century: effeminacy. Oscar Wilde and the queer*, London, 1994; COHEN

judicis a que fou sotmès, la condemna a dos anys de treballs forçats i l'acarament amb si mateix del *De profundis*. Ni tan sols s'albira el Wilde de *The Picture of Dorian Gray*¹⁶, el final de qual palesa ja una severa revisió de positures anteriors tot alertant sobre els perills d'un esteticisme¹⁷ desafortat. El Wilde de 'Camma' és un atiador impenitent de sentits apagats, d'éssers dimitidors de la vida, gairebé anorreats pel pes d'una tradició medieval, fosca i sobretot lletja –antiestètica–, convertida en senya d'identitat de tota una època, la victoriana, que considerava pregonament hipòcrita. No pensa, doncs, recordar poèticament Camma per a major honor i glòria d'un ascetisme que ha fet estralls, sinó per proclamar el dret estètic –i consegüentment ètic a parer seu– d'acomplir el desig, sobretot en el marc fictici de la literatura mentre imagina que contempla una urna grega.

Conèixer la identitat de Camma no està a l'abast de tothom, però els qui tenen una formació suficient i han trobat en el *Les virtuts de les dones* de Plutarc el que cercaven, i els qui fins i tot han gosat llegir *L'Eròtic* i poden contraposar l'excel·lència del model Síntat-Camma a qualsevulla relació homòfila, indecent segons els paràmetres victorians, aquests saben ja quina és l'opció heterosexual alternativa a Camma d'una ment lliure, cosa que per a Wilde de ben segur deu constituir per si mateix un altre plaer irrenunciable.

Ara bé, més enllà d'excel·lir en l'art de posar el dit en la nafra d'una societat hipòcrita, Wilde, a la segona meitat del segle dinou, no pot ser conscient encara del significat que tota una tradició d'estudis mitològics posteriors atorga a la deessa Àrtemis, i que J. P. Vernant exposa a *La muerte en los ojos. Figuras del Otro en la antigua Grecia*¹⁸:

“Àrtemis sería la diosa del mundo salvaje en todos los planos: las bestias, las plantas, las tierras no cultivadas y también los jóvenes en la medida en que no se han civilizado ni integrado a la sociedad... Más que espacios salvajes... se trata de los confines... las

(ed.), *Talk on the Wilde side: towards a genealogy of a discourse on male sexualities*, New York, 1993 i SUMMERS, C., *Gay fictions: Wilde to Stonewell: studies in a male homosexual literary tradition*, New York 1990.

¹⁶ Quant a aquesta novel·la cabdal d'Oscar Wilde, consulteu per exemple: BALLESTEROS, A., *Narciso y el doble en la literatura fantàstica victoriana*, Cuenca, 1998.; GILLESPIE, M. P., *The picture of Dorian Gray: "what the world thinks me"*, New York, 1995; SATZINGER, C., *The French influences on Oscar Wilde's The picture of Dorian Gray*, Lewiston, Lampeter, 1994.; UPCHURCH, D., *Wilde's use of Irish Celtic elements in The Picture of Dorian Gray*, New York, 1992; *Wilde, O. The picture of Dorian Gray: authoritative texts, backgrounds, reviews and reactions, critics*, New York, 1988; MAIER, W., *Oscar Wilde, The picture of Dorian Gray: eine kritische Analyse der anglistischen Forshung von 1962 bis 1982*, Frankfurt, New York, 1984; BA, P., *Dorian Gray: un mito vittoriano*, Urbino, 1982 i COCTEAU, J., *Le portrait surnaturel de Dorian Gray*, Paris, 1978.

¹⁷ En relació a l'Art i l'Esteticisme en l'obra de Wilde, vegeu per exemple: BROWN, J., *Cosmopolitan Criticism: Oscar Wilde's philosophy of art*, Charlottesville, London, 1997; DANSON, L., *Wilde's intentions: the artist in his criticism*, Oxford, 1997; OJALA, A. *Aestheticism and Oscar Wilde*, Helsinki; ZELTER, J., *Sinnhafte Fiktion und Wahrheit: Untersuchungen zur ästhetischen und epistemologischen Problematik des Fiktionsbegriffs im Kontext europäischer Ideen und englischer Literaturgeschichte*, Tübingen, 1994; BEHRENDT, P., *Oscar Wilde: eros and aesthetics*, London, 1991; FRANCI, G., *Il sistema del dandy: Wilde, Beardsley, Beerbohm*, Bologna, 1977 i GAUNT, W., *The aesthetic adventure*, London, 1975.

¹⁸ 1986, pp. 21-27: “Artemis serait d'abord la déesse du monde sauvage, sur tous les plans: les bêtes sauvages, les plantes et les terres non cultivées, les jeunes tant qu'ils ne sont pas encore intégrés à la société, civilisés... Plutôt que d'espace de complète sauvagerie... il s'agit des confins, des zones limitrophes, des frontières où l'Autre se manifeste dans le contact qu'on entretient régulièrement avec lui, sauvage et cultivé se côtoyant... Artemis n'est donc pas sauvagerie... est par excellence la Courotrophe. Elle prend en charge tous les petits, ceux des animaux et ceux des humains... Les enfants des hommes, elle les conduit jusqu'au seuil de l'adolescence qu'ils doivent, en lui abandonnant leur vie juvénile, franchir avec son accord et son aide” – Paris: Hachette, 1985, 16-19.

fronteras donde se establece contacto con el Otro, donde se codean lo salvaje y lo cultivado... Ártemis no es el salvajismo... es la nodriza por excelencia. Se ocupa de los pequeños, tanto animales como humanos... Conduce a los hijos de los hombres hasta el umbral de la adolescencia, que ellos, al abandonar la infancia, franquean con su beneplácito”.

És clar, doncs, que la vídua Camma, precisament pel fet de ser-ho després de l'experiència d'una relació matrimonial que s'intueix perfecta, no pertany al grup dels qui es resisteixen a abandonar l'àmbit salvatge i anòmic de la joventut per ingressar en el de l'assumpció de les responsabilitats pròpies d'una persona adulta. Aquesta és per a ella una etapa superada i, consegüentment, si se situa a l'empara de la verge Àrtemis, és per defensar una puresa que ella ofrena a l'espòs assassinat. Poc podia pensar Wilde, però, que els lectors contemporanis del seu poema, a les portes del segle vint-i-un, sí que tindrien la possibilitat, i en realitat el deure, de magnificar encara més el sacrilegi de Sínorix pel seu menyspreu absolut d'una deessa que de fet li exigeix captenir-se com una persona adulta i civilitzada tot respectant la fidelitat matrimonial aliena, àdhuc si es perllongava després de la mort per decisió sobirana del cònjuge supervivent.

No, Wilde no podia preveure que la “lluna secreta d'èxtasi”, que ell i no pas Sínorix cobeja en contemplar l'urna grega, assoliria, temps a venir, caràcter de doble transgressió, de manera que veure'l lliurat a la presentació d'un model de capteniment femení alternatiu tan universalment conegut com el que representa l'egípcia Cleopatra no pot sorprendre ningú. Serpent ella mateixa i suïcidant-se després amb el mossec d'una serp o àspid, símbol de reialesa –qui gosarà negar, doncs, que la salvatgia del reialme d'Àrtemis no té paral·lels que el superin?-, empra astutament el seu encís per captivar emperadors i no pas simples tetrarques. Símbol d'una concepció “viva” de la vida, sap retre els honor deguts a l'amor i al gaudi dels sentits. El seu regne, el gran Egipte, podria sotragar fins i tot el teatre anglès amb els seus espectacles mítics, perquè, a judici de Wilde, hi ha escenaris on s'hi hostatja més la mort que no pas la vida. Això no obstant, n'està sadoll, de passions irrealis. Anglaterra i el món sencer, puix que la referència salvífica és ara Egipte i Cleopatra, haurien d'esdevenir un Actium colossal, i Antonis tots els ciutadans mascles del món. L'*aísthesis* erigida en norma suprema i exigint una fidelitat superior que la que perversament s'atorga a fosques raons d'Estat-Imperi –i recordi's que la Gran Bretanya també tenia aleshores el seu- canviaria així un panorama secular ombrívol i trist, fins i tot comptant amb derrotes i suïcidis¹⁹. Resta clar, en conseqüència, que la història d'amor i mort, d'*éros* i *thánatos*, protagonitzada per aquells dos màrtirs d'una causa que havia de renéixer periòdicament com l'au Fènix, es referma en la ment de Wilde com a lliçó exemplificadora que qüestiona tots els “models Camma” d'abans i d'ara²⁰.

Arribats en aquest punt, sembla ineludible tornar enrere i demanar-nos: I Plutarc? Quin paper juga exactament en aquest exercici poètic “wildeà” d'afirmació dels valors de l'esteticisme? Certament, es pot partir de l'evidència: Wilde demostra conèixer bé l'ampli mosaic de reflexions i propostes plutarquees que representen les *Moralia*, i l'escriptor irlandès s'hi acosta com tants altres en cerca d'informació i àdhuc de “doctrina humanista”. L'objectiu d'aquesta petita comunicació no és pas definir els trets diferencials de l'ètica plutarquea, suposant que això sigui

¹⁹ Per cert que, si se'm permet una petita nota d'humor enmig d'una tragèdia hedònica tan considerable, paga la pena de recordar que, segons que diu l'*Oxford Classical Dictionary*, aquesta Cleopatra que féu estralls, al cap i a la fi “was attractive rather than beautiful”, és a dir, més estètica que canònica. Qui sap, per tant, si la tragèdia s'hauria pogut evitar si hagués estat a l'inrevés?.

²⁰ I que sembla entusiasmar Wilde, si tenim en compte que, al poema ‘Ravenna’ i en aquest cas a propòsit d'un palau i de George Gordon, Lord Byron, escriu: “Byron visqué aquí enmig d'amor i gresca / durant dos llargs anys –un segon Antoni, /que del món en féu un altre Actium”, segons l'edició de la O. U. P., 2000: “Byron dwelt here in love and revelry/for two long years – a second Anthony, who of the world another Actium made!”.

possible, tractant-se, com és ben sabut, d'un autor tan enciclopèdic, eclèctic i, sobretot, hàbil a l'hora de construir un marc ètic de referències múltiples. Allò que importa és convertir la reflexió filosòfica en una guia per a l'existència i, en aquest sentit, Camma és un paradigma més, barreja de fortalesa, coratge i temperància, en què emmirallar-s'hi a fi d'afaiçonar l'esperit i mantenir a ratlla tota mena d'enujtosos i indesitjables rampells somàtics. Estoïcisme i platonisme, com a mínim, l'ajuden en el deure de raonar renúncies i exercicis ascètics diversos. Wilde sap prou bé, tanmateix -perquè Plutarc no és Plotí ni s'acosta de lluny al seu "misticisme" anorreador del vessant corporal de la naturalesa humana-, que l'escriptor de Queronea deixa portes obertes al gaudi, al plaer i a un llarg etcètera de necessitats d'homes i dones que viuen ara i aquí -el mateix *Eròtic* ho demostraria fefaentment. Però Wilde, en aquests moments, manté una mena de creuada pagana a favor de *hedoné*, i tot el que impliqui renúncia heroica li sembla *antiestètic (aísthesis)* per definició, lleig, trist i èticament reprovable. Podem pensar sens dubte que ho fa des d'un radicalisme verbal i espiritual excoent, però, al meu entendre, si s'analitza amb detenció el conjunt de la seva obra, amb períodes "oxítos" d'esteticisme que alternen amb d'altres de "barítos", potser ens sentim més empesos a creure -com jo mateix- que s'accontenta amb força menys. Li repugna, en efecte, l'esquinçament interior que la barbàrie metafísica secular, real com la vida mateixa -o tan real si més no com el victorianisme moral que li tocà de viure i patir-, ha imposat als humans condemnant-los a una vivència angoixosa de la seva corporeïtat²¹. Es proposa denunciar-ho amb totes les seves armes i la Camma de Plutarc, malgrat haver-li cridat l'atenció, és poca cosa més que una excusa per insistir-hi. En d'altres ocasions, però, com ara a *The Picture of Dorian Gray* -i, com assenyalava abans, a despit de la revisió que ja suposa de l'esteticisme-, ens llega un *lógos* acurat del seu credo particular -(Lord Henry Wotton parla de bell nou):

"Només els sentits poden curar l'ànima, de la mateixa manera que només l'ànima pot curar els sentits"²². Ànima i cos, cos i ànima... que misteriosos! Hi ha animalisme a l'ànima, i el cos té els seus moments d'espiritualitat. Els sentits poden refinar i l'intel·lecte degradar. ¿Qui sap on s'atura l'impuls carnal, on comença l'impuls psíquic? Que superficials que resulten les definicions arbitràries dels psicòlegs corrents! I, tanmateix, que difícil decidir entre les afirmacions de les diverses escoles! ¿L'ànima és una ombra a la casa del pecat? ¿O és que el cos està realment dins l'ànima, tal com pensava Giordano Bruno? La separació de l'esperit és un misteri, i la unió de l'esperit i la matèria també"²³.

Gosaria dir, doncs, que acabar parlant d'un misteri que molts humans de ben segur també perceben com a tal, i fer-ho amb motiu d'una comunicació llegida pocs dies abans que es compleixi el primer centenari de la seva mort, és, si no ho trobeu massa arrogant per part meva, una bona manera de retre-li un petit homenatge.

²¹ Paga la pena de recordar que el primer capítol de la Història de la sexualitat de M. Foucault s'intitula encara "Nosaltres els Victorians".

²² P. 37, Larios: "Nothing can cure the soul but the senses, just as nothing can cure the senses but the soul" -p. 26 Penguin Classics, 1985.

²³ P. 90-1 Larios: "Soul and body, body and soul -how mysterious they were! There was animalism in the soul, and the body had its moments of spirituality. The senses could refine, and the intellect could degrade. Who could say where the fleshly impulse ceased, or the psychological impulse began? How shallow were the arbitrary definitions of ordinary psychologists! And yet how difficult to decide between the claims of the various schools! Was the soul a shadow seated in the house of sin? Or was the body really in the soul, as Giordano Bruno thought? The separation of spirit from matter was a mystery, and the union of spirit with matter was a mystery also" -p. 65-6 Penguin Classics, 1985.